

KULTÚRA ÉS BÜROKRÁCIA

Danilo Pejović

A *Stražilovói Találkozó* szervezői és kezdeményezői: minden elismerést megérdemelnek ezért a nyílt beszélgetésért, amelyet a jugoszláv kultúra időszerű kérdéseiről indítottak. Csak vendég vagyok itt, de azért engedjenek mégis néhány szót szólnom egy kérdéscsoportról, amely, véleményem szerint, pillanatnyilag különösen alapos tanulmányozást érdemel. Ez a kérdéscsoport, amely figyelmemet magára vonta, és amely a találkozó témakörébe is beleilleszkedik: a mi időszerű kultúrpolitikánk.

Elmondanék ezért egyet-mást a kultúráról és a bürokráciáról.

Mindenekelőtt valamit magáról a kultúra és a kultúrpolitika fogalmáról. Egyik-másik hozzászólásból az a gyanú csendül ki, hogy maga a művelődési politika mint fogalom kétes, ellentmondással teli, sőt talán tarthatatlan is. Nem akarok ezekkel a felfogásokkal vitába szállni, csak a fogalmakat szeretném élesebben megkülönböztetni egymástól, hogy ezáltal, közvetve, pontosabban meghatározzam őket. Így talán majd sikerül kiküszöbölünk a közöttünk fennálló egyes félreértéseket, és „hatékonyabban közelekedhetünk”.

A kultúrpolitikáról eddig elhangzott valamennyi tézis megértéséhez az az alapfeltevés szükséges, hogy a kultúrpolitika fogalma semmiképp sem azonos a kultúra bürokratizálásának fogalmával. Úgy vélem, ezt annál inkább hangsúlyozni kell, mivel a bürokrácia alkalmazkodik az új helyzet-hez, és megkísérli követni a szocializmust alkotó erők felszabadulását, különösen a kultúra terén. A bürokrata nem csupán funkcionárius — a funkció szüli egyanis a bürokratát —, de opportunist is: ő tudja, hogy bürokratának lenni népszerűtlen dolog, és ezért kénytelen állandóan nyilatkozni, szavakban állást foglalni a bürokratizmus ellen, megtartva ugyanakkor saját bürokrata funkcióját. Ő is megkísérli bírálni a bürokráciát, de csak addig, amíg az ő személyét nem fenyegeti veszély. Ha azonban a dolog odáig fajul, hogy társadalmunk demokratizálása következtében (vagy a vezetőfunkciók rotálása folytán) a pozíciója veszélybe kerül, ha inogni kezd lába alatt a talaj, nyomban lármát csap, és kétségbeesetten segítségért kiált, mert „veszélyben a forradalom és a forradalom kulturális vívmányai” stb. (A bürokrácia természetéről igen érdekesen írt nemrégén Ljubo Tadić a sarajevói *Pregled*-ben.)

Arra a kérdésre, hogy mi is az a kultúra bürokratizálása, ezt kell felelnünk: az olyan „kultúrpolitika”, amely a kultúrát lefokozza, és „szektorrá” züllesztzi, amit azután ugyanúgy lehet kezelni, mint a nehézipart, egy tyúkfarmot vagy a társadalombiztosító intézetet. De a kultúra lényegében ellenáll az ilyen „intézkedések”-nek, lévén olyasvalami, amit

alapjában véve nem lehet „vezetni”, legkevésbé kézen fogva, mint valami éretlen tacsokót. Minden igazi kultúra nagykorú autonóm és szabad s ha szolgálhat is (olykor kénytelen is) kultúrán kívüli célokat, csak valami önlényegű, önmagához tartozó, sajátos valami marad. Ő a Humánium szüntelen és megalkuvás nélküli igenlése — az ember törekvése, hogy jelenét a saját jövőendő-látomása szerint formálja meg.

Nekem úgy tűnik, hogy az eddigi vita ezen a találkozáson túlságosan leszűkítette a kultúra fogalmát, csupán a művészetre korlátozva azt, pedig a közoktatás, a tudomány, a művészet és a filozófia, tehát a „népi” és az „él”-kultúra egyaránt ebbe a fogalomba tartoznak. Terjedelmében tehát igen tág ez a fogalom. De tekintet nélkül arra, hogy milyen sorba szedjük a kultúra egyes területeit, és milyen értékviszonyt állítunk fel közöttük, maga a kultúra sohasem lehet csupán eszköz, legkevésbé csak propaganda, agitációs, mozgósító, nevelő vagy oktató eszköz valami nem-kulturális, tehát más szférákból rátukmált célok szolgálatában; legyenek bár azok mégoly „szentek” és „fennköltekek”.

A kultúra ugyanis már önmagában az ember legteljesebb elkötelezettségét jelenti a mellett az össz- és általánosan emberi mellett, ami az embernek hont teremt a földön. Ugyanakkor maga a humánium kötelezi és ösztönzi az embert, hogy gyakorolja, hogy szüntelenül minden tetteiben és gondolatában igazolja őt. Ebből világosan következik, hogy az., implicite *mint kultúra*, politikailag már elkötelezett — habár ez másodrendű jellegzetessége marad —, és eszerint minden arra vonatkozó követelés és figyelmeztetés, hogy a kultúra nem maradhat „semleges”, hogy „el kell köteleznie magát”, eleve megkésett: azt követeli a kultúrától, amit az már megtett.

Másrészt, a kultúra mint a szellem területe, mint embertelenség fenyegette Humánium, állandóan küzdeni kénytelen a saját léteért, mert a Humániumot nem szavatolja semmilyen isteni gondviselés; az embernek kell kiharcolnia azt önmaga számára, és történelme folyamán ki van téve annak a kockázatnak is, hogy ez a harc kudarccal végződjék. Állandó küzdelem, megtorpanás és újrarendülés — ez a kultúra története. És ez az igazi kultúra folytonosságának egyik ismertetőjele: a kultúra az ember csatátere, ahol önnön lényegét vívja ki, és ezt a harcos természetét a kultúra sohasem tagadhatja meg. Erről a jellegéről a mi mai szocialista kultúránk sem mondhat le, épp azért, mert a magunk és a világ egész kulturális múltjának egyetlen letéteményese.

Bármennyire is megfelelnek tehát a kultúra szociológiai jelzői és korfelosztásai (pl. feudális, polgári) a kutatómunka vagy tudományos áttekintés céljainak, azok valójában magukba foglalják a feltevést, hogy az, ami előttük áll, ugyanakkor valami egységes is, osztályon és korszakon túli, időszzerű-időtlen dolog: kultúra vagy nem kultúra, harmadik nincs.

Természetesen nem célunk itt spekulatív módon megkísérelni, hogy mindent átfogóan meghatározzuk a kultúra fogalmát. Arról sem akarunk beszélgetni, hogy vajon az osztály nélküli társadalomban, amikor a világ egészében kulturált lesz, „alkotóan felülmúlják-e majd”. Csupán bizonyos fogalmakat szeretnénk tisztázni, ennyi az egész.

A kultúra fogalmának helyes értelmezésétől függ a válasz a másik kérdésre, amit itt fel szeretnénk vetni: arra, hogy milyen a kultúrpolitikánk, és milyennek kellene lennie.

Mindenekelőtt egy megjegyzés: kultúrpolitika az a tevékenység is, amit André Malraux író, de Gaulle kultuszminisztere fejtett ki, megreformálva nemrégiben a francia színházakat. Függetlenül attól, hogy mi a mi véleményünk róla és a de-gaulle-izmusról, az ilyen tevékenység mégis a művelődési politikához tartozik. Ezzel ellentétben a zsdanovok és zsdanovocskák intervenciói, mint például az Alekszandrov-féle filozófiatörténetnek, a *Zvezda* és a *Leningrad* folyóiratoknak, Muradelli *Nagy burátság* című operájának adminisztratív bírálata, továbbá a „burzsoá kozmopo-

litizmus elleni harc" nem a kultúrpolitika, hanem a „kultúrrendőrség” hatáskörébe tartoznak. A mi bürokratáink (Zogović és a többiek) annak idején megpróbálták utánozni Zsdanovot, de uralmuk szerencsére nem volt túlságosan hosszú életű, habár még ma is találkozhatunk az efféle felfogások csökevényeivel. Innen fenyegeti veszély a mi mai kultúránkat, és ezért gondolom, hogy beszélni kell a kulturális bürokratizmusról.

Nem akarok kultúrpolitikánkat illetően, receptekkel, dogmákkal vagy előírásokkal előállni, de úgy vélem, hogy távlatai megkövetelik a következő szempontok figyelembevételét:

1. Fel kell szabadítani azt, ami új a kultúrában, és lehetővé kell tennie az adminisztratív beavatkozás nélküli, szabad alkotó munkát.

2. Vegye át a múltat, és élessze fel korszerűséggel, vagyis felmérve közvetítse a kulturális örökséget.

3. Nemzeti kultúránkat tekintse mindig az európai és a világkultúra részének, vidékies páváskodástól és a nagy népek előtti kisebbségi érzéstől mentesen. Ami singuláris a kultúrában, az nője ki magát partikulárisá és univerzálissá. Talán nem árt, ha ezen a helyen megemlítjük, hogy minden igazi kultúrának külső hatásokat kell tűrnie, ha a világkultúra része akar lenni, és maga is hatni akar más kultúrákra. Itt ne feledjük, hogy vannak nyugati és vannak keleti hatások is: a szocialista realizmus például nem Közép-Boszniában keletkezett, hanem kívülről hozták be, éppúgy, mint az absztrakt festészetet. Érdekes azonban, hogy nálunk nem beszélnek ezekről a hatásokról, s hogy a franciák például sohasem kritizálják az absztraktjaikat, habár az absztrakt festészetet oroszok „találták ki”, akik később zömmel az októberi forradalom mellé álltak: Kandinsky, Malevics, Arhipenko és mások.

Minden igazi kultúra öntermékenyítően szív fel minden külső hatást, és nemzeti hagyományva, valamint saját jelene szellemében sajátítja azt el.

4. Végül, művelődési politikánknak küzdenie kell mindennemű cenzúra ellen. A mi mai cenzúránk ugyanis magukban a szerkesztőségekben van, és ez nagy veszéllyel jár: annak veszélyével, hogy az alkotók a bürokrácia nyomására saját maguk kasztrálják alkotómunkájukat.

De miként lehetne szabadulni a bürokráciától a kultúrában?

Mindenekelőtt azzal, ha alkotómunkánkat a „bízzuk a kultúrát a kultúrát tudatosan alkotó erőkre” jelszóval fejlesztjük tovább.

A bürokratákat csak akkor távolíthatjuk el a kultúrából, ha lerázunk magunkról mindennemű instrumentalizmust, vagyis azokat a felfogásokat, amelyek szerint a kultúra csupán eszköz más célok elérésére. Az ilyen instrumentalizmus a nihilizmus legrosszabb fajtája, mert abból a feltevésből indul ki, hogy a kultúra semmi.

Kik a bürokraták a kultúrában?

Nemcsak az adminisztrátorok és a steril „alkotók”, akik arról prédikálnak, hogy „hogyan kellene alkotni”, miközben jómaguk semmit sem alkotnak; ide elsősorban azok a kinevezett funkcionáriusok tartoznak, akik dekrétummal jönnek a kulturális életbe, és dekrétumokkal akarnak uralkodni felette: irányítók, akik nem termelői a kultúrának, sőt gyakran még csak fogyasztói sem.

Szóba került itt a kultúra gazdasági és társadalmi helyzete is. Követeléseinket igen röviden megfogalmazhatjuk: a kulturális alkotók egyenrangúságot követelnek a többi termelővel, és ezért úgy vélik, hogy a kultúra is megérdemli, hogy öngazdátása legyen, nem társadalmi igazgatása, annál is inkább, mert a „társadalmat” ebben az igazgatásban kizárólag intézmények képviselik. A kultúra társadalmi helyzete nálunk ma lemarad az általános fejlődés mögött, nincs összhangban a fejlődésnek azzal a fokával, amit a szocializmus más területeken elért. Végső ideje, hogy ez a helyzet megváltozzon, annál is inkább, mert az új alkotmány ilyen változásokat kilátásba helyez, és alapot nyújt az ilyen várakozásoknak

(kulturális és közoktatásügyi tanács a képviselői szervezetekben). Ma már nem szabadna eltérni, hogy olyan személyek legyenek a vezető lapok szerkesztői, akik soha egy vezércikket meg nem írtak; hogy folyóiratszerkesztők legyenek olyan egyének, akik nem képesek egy cikket megírni; hogy liszt- és bőrkereskedők igazgassanak kiadóvállalatokat. Megszabhatják-e színházaink műsorát olyan emberek, akik soha nem járnak színházba, vagy akik a műsort valami „pedagógiai elvek” alapján állítják össze?

Amikor színlelt nagylelkűséggel „alapot” biztosítanak a kultúrának, a bürokrata tulajdonképpen tagadják a szellemi munka termelőjelleget, és bürokrata minőségükben a közvetlen termelők jogairól prédikálnak, habár ők soha semmit nem termeltek. Úgy látom, hogy a kultúra gazdasági és társadalmi helyzete csak akkor fordul jobbra, ha majd valóban elvetjük ezeket a primitív felfogásokat arról, hogy mi a termelőmunka.

A kommunista kulturális alkotók építő afirmációja a saját területükön — ez napjaink legfontosabb feladata. A haladó és szocialista erők a kultúra területén és azon kívül ezzel csak nyerhetnek. A kulturális alkotók a mi szocializmusunkban elég érettek ahhoz, hogy politikai biztosok és cenzorok helyett maguk vezessék művelődési politikájukat, figyelembe véve annak relatív autonómiáját, és tiszteletben tartva az intézmények demokratikus mechanizmusát az egész társadalomban.

Végül, engedjék meg, hogy elmondjak egyet-mást a marxista kulturális kritika fogalmáról. Ha ez a kritika építő akar lenni, akkor vállalnia kell a kulturális közvetítő tevékenység felelősségét és kockázatát a szocialista közlemény színe előtt. Csak akkor szállhat szembe a bürokratizmussal, ha lemond a névtelenségről, a kulissza mögötti megegyezésekről, és érvényre juttatja a bírálat nyilvánosságának elvét: hogy a nyilvánosan kimondott vagy leírt szó nyilvános bírálat alá esik.

Epp azért, mert a bürokrata nem meri nyilvánosan kifejtetni nézeteit, a marxista kritikának kell hogy legyen erkölcsi bátorsága nemcsak arra, hogy magában gondolkodjon, de arra is, hogy nyilvánosan kifejtse és megvédje álláspontjait. Akkor nem történhet majd meg az, hogy egy szerkesztőt adminisztratív módon leváltssanak, egy színdarabot levegyenek a műsorról, vagy betiltsanak egy filmet. Adminisztratív beavatkozás helyett ilyen intézkedést csak nyilvánosan kifejtett érv indokolhat. Tartalmi szempontból ennek a kritikának a következő tulajdonságokkal kell rendelkeznie: legyen jó szándékú, szakszerű, demokratikus és elvszerű. Korszerű kulturális kritikánk a terméketlen viták és rosszindulatú inszINUÁCIÓK helyett az ok és az érv fegyverét kell hogy használja. Csak így lesz tekintélye a nyilvánosság előtt, csak így teljesítheti közvéleményformáló feladatát, és csak így alakíthat ki a közönség körében olyan fejlettebb ízlést, amely képes lesz szigorúbb határt vonni a giccs és a művészet közé, és meg tudja majd különböztetni a kultúrát a kulturálatlanságtól.

Tudjuk, hogy a legtökéletesebb kultúrpolitika, és csakis az, teheti lehetővé egy kultúra szerves fejlődését és virágzását. Ebben az értelemben a mi mai kultúránk létének és alkotóképességének is ez az előfeltétele. Ez fogja lehetővé tenni, hogy kifejezésre juttassuk és megmutassuk mindazt, ami életünkben a legszebb és legjobb, és hogy elfogadjunk minden ilyet a világból. Lakkozás és kultúrhuzárságok nélkül alkotóink sikeresebben küzdhetnek majd a kultúra igazságáért. Hogyan, mikor és hol keletkezik és fejlődik majd ki nálunk ilyen alkotómunka, nem az én dolgom megjósolni. Azt majd megmutatják maguk az alkotók.

Saffer Pál fordítása

Az itt közölt írás a szerző felszólalása a fiatal jugoszláv értelmiségiek hagyományos *Stražilovci Találkozásán*.